

Zbyszko Melosik, Mirosław J. Szymański (red.) (2016). *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, ss. 246

Praca *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej* pod redakcją naukową Zbyszka Melosika i Mirosława J. Szymańskiego jest zbiorem trzynastu artykułów skoncentrowanych wokół zagadnień dotyczących tożsamości, zmieniającego się społeczeństwa, jednostki, kultury i edukacji. Na treść tomu składają się studia, relacje z badań oraz prezentacje doświadczeń i propozycje konkretnych rozwiązań.

Już we wstępie autorzy kierują uwagę czytelnika na istotne wyzwania i problemy ponowoczesnego świata, wskazując przy tym na szereg pułapek i sprzeczności, z którymi musi się skonfrontować współczesny człowiek.

Monografię rozpoczyna tekst wprowadzający Mirosława J. Szymańskiego *Konstruowanie tożsamości w warunkach zmiany społecznej* (s. 11-27). Punktem wyjścia do rozważań podjętych przez autora stało się prymarne pytanie o istotę człowieczeństwa: Kim jestem? O ile w społeczeństwie tradycyjnym – zaznacza M. Szymański – ta kwestia nie była zasadniczo podejmowana, to o tyle w okresie modernizmu nabrała innego znaczenia. Autor dokonując analizy kluczowego dla tego opracowania zagadnienia w sposób niezwykle rzeczowy i przejrzysty, ukazuje różne oblicza współczesnego świata. Przestrzeni, która jednocześnie kusi potencjalnymi szansami i zaskakuje nieprzewidzianymi trudnościami. Rysujące się nowe okoliczności sprzyjają wzrostowi poczucia podmiotowości, indywidualności, bycia potencjalnym aktorem i kreatorem własnej biografii. Z drugiej jednak strony autor konkluduje za Z. Baumanem „wybór jest koniecznością, a wolność jest losem człowieka” (s. 17). W związku z czym uzewnętrzniające się perspektywy rodzą w jednostkach poczucie chaosu, niepewności i niepokoju. Szczególnie niedogodności mogą odczuwać ludzie młodzi. Albowiem, jak stwierdza M. Szymański, młodzi odczuwają nade wszystko nasilone zadania związane z „wymyśleniem siebie”, „projektowaniem własnego życia” czy jego „urządzeniem” (s. 17). Dlatego też nie sposób nie zgodzić się ze słowami autora, iż młodemu człowiekowi byłoby o wiele łatwiej, gdyby w otaczającym go świecie było mniej przypadku i chaosu. Potwierdzeniem powyższej konstatacji mogą być przywoływane w tekście wyniki wielu badań naukowych, a także rzeczowo dobrane materiały źródłowe.

Tekst Zbyszka Melosika *Pedagogika i tożsamość młodzieży w kulturze kontroli i rozproszenia* (s. 27-48) również eksplloatuje problematykę tożsamości powiązaną z dwoma równoległymi sposobami istnienia współczesnego człowieka. Zdaniem autora, w tożsamość współczesnego człowieka wpisana jest podstawowa sprzeczność. Uwytadnia się ona w tym, że z jednej strony człowiek znajduje się w bezwzględnej niewoli instytucji, w których to dominują wobec jednostki zachowania opresyjne, takie jak: nakazy, zakazy, kontrola, monitorowanie czy diagnozowanie. Z drugiej strony, przed jednostką rozpościera się rzeczywistość tworzona przez sferę popkultury i konsumpcji. Jest to rzeczywistość, dla której istotą jest „wolność dryfowania, przyjem-

ność i swoboda w zakresie wyborów” (s. 27). Autor rzeczowo i skrupulatnie opisuje te dwie rzeczywistości, a następnie omawia związane z nimi konteksty pedagogiczne. W odniesieniu do pierwszej, wyodrębnionej rzeczywistości wskazuje na takie przykłady, jak: biurokratyzacja, prawnicyzacja czy jurydyzacja oraz medykalizacja ciała i tożsamości człowieka. Stwierdza, że wymienione sfery „stanowią swoistą matrycę ubezwłasnowolnienia dla współczesnego człowieka” (s. 34). Tymczasem rzeczywistość wyznaczona przez konsumpcję i popkulturę gwarantuje człowiekowi poczucie wolności, swobodę działania, myślenia i wyboru. Mimo iż w podjętych rozważaniach autor kreśli obraz tożsamości ulegającej fragmentaryzacji i rozproszeniu, to jednak postuluje potrzebę zachowania tak zwanego „rdzenia tożsamości”. W końcowej części tekstu czytelnik może odnaleźć kilka ciekawych, praktycznych propozycji osadzonych w perspektywie pedagogicznej, a odnoszącej się do kwestii rekonstrukcji tożsamości w kulturze kontroli i rozproszenia.

Komplementarny z dwoma powyżej omówionymi jest tekst Mirosławy Nowak-Dziemianowicz *Tożsamościowe praktyki scalające w sytuacji permanentnej zmiany* (s. 48-75). Jak podaje autorka, inspiracją dla podjętych w tekście pytań o samodefiniujący się i świadomy siebie podmiot były koncepcje Jeana-Claude’a Kouffmanna, Charlesa Taylora oraz Axela Honnetha. W tym kontekście autorka ukazuje najważniejsze – jej zdaniem – typy zmian charakterystycznych dla drugiej nowoczesności. Przywołuje kategorie czasu, miejsca i jednoczesności naszego działania, prowadzące do współwystępowania różnych sposobów naszego istnienia. W tych okolicznościach autorka zadaje fundamentalne, ale zarazem nietatwe do rozstrzygnięcia pytanie: o to, w jaki sposób ludzie dążą dzisiaj do częściowego, choćby chwilowego poczucia spójności i zintegrowania? Punkt ciężkości – zdaniem M. Nowak-Dziemianowicz – jest dzisiaj umiejscowiony w odkrywaniu i opisywaniu ludzkich zasobów scalających, pozwalających człowiekowi na włączanie stale nowych przeżyć.

Autorka w sposób niezwykle obrazowy dokonuje rekonstrukcji obecnych w różnych współczesnych koncepcjach teoretycznych – praktyk scalających. Należą do nich: działania koordynacyjne, wiara w bycie jednością, dialog wewnętrzny, przyzwyczajenie. Szczególną rangę wśród praktyk scalających tożsamość w procesie permanentnej zmiany M. Nowak-Dziemianowicz nadaje walce o uznanie. Albowiem to właśnie uznanie odgrywa istotną rolę w bezustannej pracy, jaką wykonuje współczesny człowiek, pracy nad własną tożsamością, w ciągłym procesie konstruowania i rekonstruowania siebie.

Rozważania dotyczące rozwoju kariery i kształtowania tożsamości zawodowej podmiotu (s. 75-90) stanowią główną myśl tekstu Agnieszki Cybał-Michalskiej. Autorka zwraca uwagę na to, że we współczesnym, zindywidualizowanym społeczeństwie „nowy sposób myślenia o karierze” (s. 75) staje się sprawą konstytutywną. Definiowanie kariery jako „własności jednostki” jest niewątpliwie konsekwencją przyjętych założeń teoretycznych, z których wynika, iż kariera każdego człowieka w ponowoczesności ma charakter indywidualny, niepowtarzalny. Ponadto jest rezultatem indywidualnych i społecznych doświadczeń, nagromadzonych przez jednostkę „serii unikalnych stanowisk, prac czy pozycji” (s. 86), zanurzonych w kontekst społeczno-kulturowy i środowiskowy. Dlatego też trudno nie zgodzić się z autorką, że pluralistyczna natura zmian współczesnego świata domaga się wręcz przeniesienia uwagi ze stabilności na elastyczność w rozwoju kariery poprzez badanie „fenomenu ich nieciągłości, spiralności, przemianowości” (s. 84), co z należytą starannością czyni autorka tego artykułu.

Ważkie współczesne problemy społeczne poruszane są przez Agnieszkę Gromkowską-Melosik w tekście *Elitarne szkolnictwo średnie w Szwajcarii. Konstrukcje tożsamości globalnej elity* (s. 90-108). Autorka eseju zabiera Czytelnika w niezwykłą podróż po szwajcarskich elitarnych szkołach średnich z internatem. Na podstawie analizy oficjalnych stron internetowych szkół ukazuje wiele sprzeczności, jakie występują pomiędzy formalnymi informacjami dotyczącymi misji, infrastruktury, organizacji szkół a codziennością życia. Moją uwagę przykuł szczególnie opis rytmu dnia w jednej z elitarnych szwajcarskich szkół średnich z internatem. Muszę przyznać, iż dostrzegam w nim pewną analogię do zaproponowanej przez E. Goffmana charakterystyki instytucji totalnej w zakresie łamania barier, to jest wykonywanie większości codziennych czynności w tym samym miejscu, w nieodłącznym towarzystwie innych osób przebywających w danej instytucji, gdzie codzienne czynności mają ściśle określony rytm, jedna następuje po drugiej. Analiza zjawiska prowadzi autorkę do konkluzji, iż szwajcarskie szkoły „kształcą (i socjalizują?), wielokulturową (pozakulturową?) wielonarodową (pozanarodową?) globalną elitę, reprodukcją europocentryczny model myślenia” (s.104).

Tekst Joanny M. Łukasik nosi tytuł *Tożsamość nauczycielek w średnim wieku życia* (s. 108-123). Autorka zaprezentowała wyniki badań nauczycielek w średnim wieku. Za Piotrem Olesiem przyjmuje, że wiek średni przypada na czas między 35 a 55 rokiem życia. I jest to czas, który można zdefiniować jako przełomowy moment w konstruowaniu nowej tożsamości. Autorka poszukując odpowiedzi na pytania o to: W jaki sposób konstruują swoją tożsamość kobiety w wieku średnim? Jakie miejsca mają szczególne znaczenie dla konstruowania tożsamości kobiet żyjących w świecie nieustannej zmiany? przyjęła jakościową orientację badawczą. Badane kobiety były uczestniczkami konkursu na pamiętnik, dziennik, reportaż na temat: „Miesiąc z życia nauczyciela”. Na podstawie zebranego materiału badawczego autorka wyodrębniła dwie kategorie kobiet. Pierwszą tworzyły kobiety w wieku 35-45 lat, które definiowały własną tożsamość przez pryzmat domu rodzinnego i ról, jakie w nim pełnią, np. Ja-matka, Ja-zona. Drugą kategorię stanowiły kobiety w wieku 46-55 lat, dla których miejscem ich autokreacji było środowisko pracy: szkoła – klasa szkolna – środowisko lokalne. Tutaj dominantą była rola: Ja-nauczyciel.

Oprócz zaprezentowanych wyników dodatkową wartością badań była poszerzona refleksja badanych nauczycielek nad sobą, nad własnym życiem, sukcesami i porażkami. Odnosząc się do powyższej sugestii, dostrzegam dwie kluczowe kwestie. Po pierwsze pytanie: kim jestem? W moim odczuciu jest najtrudniejszym pytaniem, na jakie człowiek powinien udzielić sobie odpowiedzi. Albowiem zadanie to zobowiązuje człowieka do podjęcia trudu związanego z rozpoczęciem podróży mglistej i złożonej, podróży w głąb siebie. Po drugie zaś wyniki badań J. Łukasik po raz kolejny ukazały ogromną wartość badań biograficznych. Badań, które prowokują do pracy nad sobą i własnym życiem.

Jarosław Gara w opracowaniu *Egzystencjalne doświadczenie aporii sensu swojskości i zadomowienia w świecie życia codziennego* (s. 123-152) na wstępie zarysował tytułową kategorię doświadczenia egzystencjalnego oraz problem tworzenia, kontynuacji i zmiany tego, co określa rzeczywistość świata codziennego. W dalszej kolejności autor omawia naturę świadomości aporii i aporetyczności doświadczenia egzystencjalnego, prezentuje koncepcyjny charakter ujmowania aporii sensu swojskości i zadomowienia. Interesujący jest przywołany przez autora przykład mitycznego Odyseusza, bohatera dotkniętego doświadczeniem apo-

retyczności sensu swojskości i zadowolenia. W tym kontekście Gara ukazuje kluczowe wymiary jakości dialektycznego napięcia doświadczenia egzystencjalnego pomiędzy tym, co Znanie i Nieznane, Takie-Samo i Inne, Bliskie i Odległe, Rodzime i Obce a obszarami związanymi z doświadczeniami aporetyczności sensu swojskości i zadowolenia w świecie życia codziennego. Ponadto zaznacza, iż edukacja jako swoista odyseja doświadczania aporii sensu swojskości i zadowolenia w świecie życia codziennego powinna w swych aksjo-, antro- i teleologicznych horyzontach nie tylko budować połączenia pomiędzy tym, co Znanie i Nieznane, Takie-Samo i Inne, Bliskie i Odległe, Rodzime i Obce, ale również odkrywać pierwiastek Znanego w Nieznanym, a Nieznanego w Znanym, Takiego-Samego w Innym, a Innego w Takim-Samym itd. Zobowiązana jest także do odkrywania sensotwórczych wymiarów zarówno dla form przystosowania, jak i rozwoju człowieka, egzystencjalnych doświadczeń wyruszania i powracania, oswojenia i uważności czy pasywności i aktywności.

Anna Drabarek w artykule zatytułowanym *Kłopoty z pojęciem tożsamości* (s. 152-163) podejmuje próbę interpretacji kluczowego dla tego tekstu zagadnienia tożsamości. Już na wstępie zaproponowany przez autorkę tytuł zapowiada, iż nie jest to zadanie łatwe. Myślę, że nawet można pokusić się o stwierdzenie, iż przysparza wielu kłopotów i trudności. W tym kontekście problemem staje się dzisiaj próba uporządkowania tego definicyjnego chaosu. Albowiem, jak sugeruje autorka za Z. Bokszańskim, tożsamość jako pojęcie określające istotną zasadę funkcjonowania człowieka w świecie przez swą wieloznaczność pokazuje z jednej strony niejednoznaczność definicyjną poprzez zestawianie kolidujących i znoszących się znaczeń. Z drugiej strony sygnalizuje problem z wyznaczaniem zakresu używania tego pojęcia (s. 157). Mimo że finalnie autorka nie rozstrzyga kluczowych dylematów związanych z rozumieniem pojęcia, to jednak proponuje zastąpić słowo tożsamość, pojęciem identyfikacji. Uzasadnia swój wybór tym, iż jest ono bardziej operacyjne i w naturalny sposób współwystępuje z pojęciem więzi społecznej oraz poczuciem wspólnotowości.

Wokół lewicowej i prawicowej tożsamości politycznej młodzieży (s. 163-177) to tytuł opracowania Błażeja Przybylskiego. Przedmiotem swego zainteresowania autor uczynił kategorię tożsamości politycznej, którą — jak sam zaznacza — postrzega jako specyficzny typ tożsamości kolektywnej. Poprzez przywołanie definicji tożsamości narodowej A. Kłoskowskiej oraz interpretację B. Markiewicz autor przybliży czytelnikowi istotę opisywanego pojęcia. Ukazuje takie składowe, jak: „spójny system przekonań i poglądów i idei wyznaczanych przez daną grupę i/lub na działaniu w tym samym kierunku” (s. 165). W dalszej części tekstu autor dokonuje analizy typologii konfliktów i na tym tle przedstawia konflikt pomiędzy lewicą a prawicą, stanowiący jedną z częściej akcentowanych (zwłaszcza medialnie) linii podziału współczesnej Polski. Istotną wartością artykułu są przedstawione przez autora wyniki badań dotyczące identyfikacji tożsamości politycznej młodzieży oraz znaczenia konkretnej grupy politycznej, partii w definiowaniu siebie i świata przez młodych Polaków.

Wartościowe i bardzo interesujące opracowanie — *Zapach jako element tożsamości człowieka* (s. 177-190) przygotowała Beata Hoffman. Już we wstępie autorka przypomina o roli zmysłów w życiu człowieka. I trudno nie zgodzić się ze słowami autorki, iż zapach jest komponentem doświadczenia prawie wszystkich ludzi. Oddziałuje na nas w wymiarze fizycznym, psychicznym i społecznym. Jest procesem socjalizacji zapachowej (s. 177). A skoro tak jest, to powinna znaleźć się w kręgu zainteresowań badawczych, zwłaszcza jeżeli podejmowane są zagadnienia związane z tożsamością człowieka. Albowiem — jak sugeruje autorka

– stosowanie perfum, wód czy pachnidła oprócz walorów czysto estetycznych ma także istotne znaczenie symboliczne czy społeczne. Używanie określonych zapachów (zwłaszcza konkretnych marek) staje się współcześnie elementem konstytuującym styl życia współczesnego człowieka, stanowi wyraz przynależności do określonej grupy społecznej. A nade wszystko perfumy mogą być tak zwanym zapachem indywidualnego wyboru, elementem autokreacji i autoprezentacji współczesnego człowieka.

Zagadnienia dotyczące tożsamości etnicznej i zmiany społecznej znalazły swoje miejsce w pracy Tomasa Gmerka. Jego tekst *Tożsamość etniczna i zmiana społeczna. Kontekst teoretyczny* (s. 190-213) to wartościowe opracowanie, w którym autor analizuje kategorię tożsamości etnicznej oraz przedstawia możliwości uzewnętrzniania się tej tożsamości w społeczeństwie. Istotnym kontekstem podjętych rozważań jest interakcja pomiędzy zmianą społeczną a odmiennymi grupami społecznymi. Jak zauważa, tożsamość etniczna jest konstytuowana przez różnorodne elementy. Odmiennie grupy etniczne wchodzące w interakcje ze sobą są zmuszone do rekonstrukcji własnej tożsamości. Zgodnie z koncepcją D. L. Horowitza, możliwe są cztery scenariusze relacji między grupami. Dwa z nich prowadzą do asymilacji, a dwa kolejne – do zróżnicowania. Inną, niezwykle użyteczną – jak sugeruje autor – koncepcją do analizy relacji społecznych pomiędzy odmiennymi grupami społecznymi jest propozycja sześciu porządków rasowych M. Bantona. Autor w sposób przejrzysty i czytelny przedstawia główne tezy koncepcji. Uwzględni kolejne etapy z jednoczesnym opisem wielorakich kontekstów oddziałujących na zmianę jednego porządku w inny.

W kolejnym artykule *Tożsamość regionalna młodzieży gimnazjalnej na przykładzie gminy Prostki i miasta Wołomin* (s. 213-227) Jowita Bartczak podjęła próbę zmierzenia się z zagadnieniem tożsamości w odniesieniu do takich kategorii pojęciowych, jak: tożsamość regionalna, pamięć zbiorowa i miejsce. We wstępie autorka charakteryzuje pojęcie, lokując je w przestrzeni społecznej i kulturowej. Jak sama zaznacza, przestrzeń lokalna stanowi jeden z kluczowych elementów kształtowania się tożsamości jednostki. J. Bartczak interesowała znaczenie poczucia identyfikacji młodzieży gimnazjalnej z jej regionem i wspólnotą lokalną. Problem wydaje się ważny, albowiem – w ocenie autorki – wielu młodych ludzi szczególnie z małych miasteczek i wsi na pewnym etapie własnego życia podejmuje decyzje związane z opuszczeniem swojej „małej ojczyzny”. Tym samym ogranicza potencjał rozwojowy i tak już zubożałych regionów.

W wieńczącym pracę końcowym tekście Jaremy Drozdowicza *Decydujący moment w świecie Instagramu. Współczesna fotografia uliczna i wirtualne tożsamości* (s. 227-239) odnajdujemy zarówno teoretyczne, jak i praktyczne odniesienia. Zaproponowane przez Autora rozważania wprowadzają czytelnika w przestrzeń fotografii i obrazu. Ukazując fenomen różnych typów fotografii, autor zatrzymuje uwagę czytelnika na wielorakich możliwościach technologicznych i kontekstualnych umiejscowieniach. Jak zauważa, współcześnie fotografia staje się narzędziem społecznej równości. Nie dość, że do zrobienia fotografii nie potrzeba już profesjonalnego przygotowania, to także – jak dowodzi Drozdowicz – nie potrzeba też profesjonalnego sprzętu. Jak się okazuje, co dwie minuty wykonywanych jest dziś na całym świecie tyle zdjęć, ile ich sumaryczna liczba w ciągu XIX wieku. To jednak w żaden sposób nie przekłada się to na liczbę sprzedanych aparatów (s. 234). Kolejną kwestią, którą porusza autor, jest nie tylko możliwość wykonania, ale także opublikowania autorskich zdjęć, ukazania ich światu, zarówno w kontekście mikro-, a może przede wszystkim makrospołecznym.

Niewątpliwie takie zjawiska wymagają odpowiedniej przestrzeni. Stąd też, jak zauważa autor, Instagram jest obecnie jedną z najpopularniejszych form komunikacji wizualnej związanych z fotografią. Tu coraz większe rzesze mniej lub bardziej profesjonalnych użytkowników mogą pokazać cząstkę swego indywidualnego Ja i własnego świata.

Książka *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej* pod redakcją naukową Zbyszko Melosika i Mirosława J. Szymańskiego to niewątpliwie wartościowa publikacja, która zasługuje na uwagę szerokiego grona czytelników ze względu na rzetelną i dogłębną analizę tematu oraz jasność i czytelność przekazu. Czytelnik znajdzie w niej wielopłaszczyznowe spojrzenie na tytułową kategorię tożsamości w kontekście zmiany społecznej. Autorzy poszczególnych tekstów odwołują się zarówno do teorii, jak i do praktyki pedagogicznej, co nadaje pracy charakter wielowymiarowy. Jest to książka przeznaczona zarówno dla studentów wydziałów nauk społecznych i humanistycznych, jak również dla tych czytelników, którzy poszukują odpowiedzi na kluczowe pytania: Kim jest człowiek?, Jak konstruować własną tożsamość? Jak wspierać rozwój człowieka w drodze bez dostępnych map i drogowskazów? O walorach recenzowanej monografii decydują przede wszystkim: aktualność i ranga podjętej problematyki, poziom naukowy artykułów, a ponadto erudycja autorów tekstów. Niewątpliwym atutem pracy jest to, że redaktorom tomu udało się zaprosić do współpracy nie tylko przedstawicieli kilku środowisk akademickich, ale także reprezentantów różnych dyscyplin naukowych.

Monika Jurewicz